

бессарабских эмигрантов(1924-1940). - Кишинев, 1978; 21. Моисеев И. К. Вклад рабочего класса в развитие материально-технической базы коллективных хозяйств Молдавской АССР(1933-1937 гг.) // Известия АН МССР р. – 1977.- №2. - С.31-42; 22.Шемяков В. М. Культурная революция в Советской Молдавии (1924-1940). - Кишинев, 1969; Брысякин С.К. Культура Бессарабии 1918-1940 гг.-Кишинев,1978; Строительство социалистической культуры в Молдавии 1917-1960 гг.-Кишинев,1982; 23.Бомешко Б.Г. Образование Молдавской АССР. - Тирасполь,1996; 24.Ежегодный исторический альманах Приднестровья.-Тирасполь, 1998. - №2; 25.Приднестровская государственность: история и современность (К 80-летию образования МАССР) - Тирасполь, 2004; 26. История Приднестровской Молдавской Республики. В 2-х т. - Тирасполь, 1996. - Т.1; 27. Боечко В.Д., Ганжа О.І., Захарчук Б.І. Формування державних кордонів України (1917-1940 рр. ) - К.,1991; 28. Гусев С.О., Цибенко М.М. З досвіду розв'язання національного питання на Півдні України (1920-1930 рр. ) // Український історичний журнал.- 1992.- № 2.- С.45-57; 29. Данильченко О.П.Етнічні групи Півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр.ХХ ст. - К., 1993; 30. Боечко В.Д.Утворення Молдавської Автономної Соціалістичної Республіки і «Бессарабське питання» // Проблеми історії України: факти, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. - К., 1994. - Вип.3. - С.25-32; 31. Якубова Л. Етнічні меншини УСРР у І половині 20-х рр.ХХ ст. - К., 2000; 32. Кияк Т. Молдово-румунно-українські взаємини // Україна дипломатична. Вип.2. - Київ, 2002. - С.519-557; 33.Орляндский В.С. Национальные меньшины Юга Украины в 20-е годы: социально-политические аспекты проблемы // Дис. канд. ист. наук.-К., 1992; Воронко О.Г. Розвиток етнодемографічних процесів і формування соціальної структури суспільства в Україні 20-х рр.ХХ ст. // Дис. канд. ист. наук - Чернівці, 1998.

*І.П. Мельничук*

### **СПРАВИ РЕПРЕСОВАНИХ, ВМІЩЕНІ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 20-30-Х РР. ХХ СТ.**

Від часу, коли Україна стала незалежною державою, особливо з другої половини 90-х років ХХ ст., державні архіви поповнились великою кількістю розсекречених документів колишнього КДБ УРСР і СРСР, які стосуються 20-30-х рр.ХХ ст. У фондах Державного архіву Вінницької області (далі – ДАВО) сьогодні знаходяться тисячі таких справ, в яких дослідники і просто пересічні громадяни зможуть віднайти справи репресованих органами ДПУ-НКВС своїх рідних та близьких. Знаходяться ці матеріали, в основному, у фонді №6023. – Оп.4. – «Репресовані»<sup>1</sup>.

Ця група архівних документів насичена значною кількістю справ репресованих громадян Поділля, і тих, які зазнали переслідувань з боку Радянської влади за свої політичні погляди і переконання, за спробу захистити себе і свою родину від експропріації власного майна і господарства, яке було нажите важкою працею їх батьків і дідів. З огляду на розуміння тих політичних, економічних, соціальних перетворень і заходів, які відбувались в селі в 20-30-х рр. , значення цих архівних матеріалів важко переоцінити. Вони викликають величезний інтерес в істориків, правознавців, простих громадян, всіх, кому небайдужі ці трагічні сторінки історії України.

Сьогодні у Вінницькій області з'явилося чимало публікацій про ці події<sup>2</sup>. При обласній державній адміністрації працює науково-пошукова група «Реабілітовані історією», до якої входять провідні подільські науковці. Саме за їх участю підготовлено перше видання «Реабілітовані історією. Книга перша»<sup>3</sup>, готується до друку і незабаром побачить світ другий том.

Проте, перш ніж перейти до характеристики окремих справ і документів та з'ясування їхнього значення для вивчення означеного періоду вітчизняної історії, зупинимось на характеристиці механізму їх формування.

Звісно, всі ці матеріали були позначені грифом «цілком таємно», доступ до них був загалом обмежений і доступний тільки для суворо визначеного кола осіб. Наприклад, з висновками слідчої справи могли бути ознайомлені лише кілька осіб – слідчий, який вів справу, начальник відділу та начальник районного або обласного відділу ДПУ-НКВС. Саме за їх підписами, з пропозицією про визначення міри покарання, слідча справа направлялась для остаточного вироку до вищих інстанцій, якими могли бути Трійки при управліннях НКВС областей, або так звана Особлива Нарада при Колегії ДПУ-НКВС УРСР чи СРСР<sup>4</sup>. Усі слідчі справи репресованих до 90-х рр.ХХ ст. зберігались в режимі цілковитого засекречення в архівах Комітету Державної Безпеки областей, республік, Союзу.

Кожна слідча справа мала свій порядковий номер. Чотиризначні й більші числа свідчать про тисячі й тисячі репресованих громадян України, зокрема подолян. Всі документи в справах репресованих розташувались у певній послідовності.

Облік матеріалів кожної справи розпочинає Постанова про початок слідства, обрання міри обмеження пересування (арешт або підписка про невиїзд) та представляються звинувачення. В основному, якщо розглядати справи 30-х років, підозрюваних звинувачували за ст. 54 та її певними

.....  
пунктами КК УРСР (антирадянська діяльність). Постанову підписували оперуповноважений і начальник районного відділу та начальник управління ДПУ-НКВС області<sup>5</sup>.

Далі у справі обов'язково повинна була бути постанова (санкція) районного чи обласного прокурора на арешт. Хоча часто у справах репресованих якраз санкції прокурора й не знаходимо, а це вже порушення норм процесуального права<sup>6</sup>. Одночасно видавався ордер співробітнику органів на обшук і арешт. Вся ця процедура супроводжувалась веденням протоколу про обшук в присутності понятих. Переважно у ролі останніх були сусіди, часто ними могли бути голови сільських рад або сільські активісти<sup>7</sup>.

У майже всіх справах репресованих фігурує довідка, видана головою сільської ради, про заарештованого мешканця села, у які йшлося про життєвий шлях підозрюваного, склад його сім'ї, майновий стан. Подекуди в цьому документі вмішувалась характеристика громадянина, як правило, упереджена й негативна<sup>8</sup>.

У кожній справі знаходимо анкету затриманого, що заповнювалась у день арешту співробітником правоохоронних органів за чітко визначеною формою. Саме ці папери дають повну картину про особи репресованих громадян, адже в них містилися такі дані: повне ім'я, дата народження, місце народження та проживання, професія, спеціальність, місце роботи та посада, паспортні дані (з 1932 р. ), соціальний стан (до, після революції), соціальне походження, освіта, партійність, національність і громадянство, категорія військового обліку, служба в білих та інших контрреволюційних арміях, участь у бандах, антирадянських повстаннях, служба в Червоній армії, яким репресіям піддавались при радянській владі, склад сім'ї, підпис підозрюваного.

Наприкінці анкети також зазначались особливі прикмети, а саме: ким і коли заарештований, де утримувався під вартою, особливі прикмети, обов'язковим був підпис оперуповноваженого<sup>9</sup>. Ці дані є неоціненним джерелом для істориків, правників щодо дослідження соціального стану населення України 20-30-х рр. XX ст.

Після анкет за спеціально встановленою формою №24 містяться протоколи допитів підозрюваного і свідків, що розпочинались так: 2 березня 1938 р. , я, оперуповноважений УНКВС по Вінницькій області (повне ім'я) допитав як підозрюваного (свідка) (повне ім'я). Знову ж заповнювались анкетні дані із 20 пунктів, аналогічних анкеті арештованого з деякими доповненнями: вносились дані про наявність нагород і про суспільно-політичну діяльність звинувачуваного<sup>10</sup>.

Саме протоколи допитів виявляють весь механізм, прийоми та засоби репресивно-каральних дій органів ВУЧК-ДПУ-НКВС, в ході яких фальшувались дані, підтасовувались факти, фальсифікувались карні справи на арештованих громадян. Впадає в очі той факт, що на початку допитів у перших протоколах більшість підозрюваних не визнають своєї вини, категорично заперечуючи висунуті трафаретні звинувачення: агітація проти колективізації, радянської влади, участь у контрреволюційних організаціях, бандитизм, шпигунство, поширення пліток, листівок, літератури антирадянського змісту тощо. Однак після морального й фізичного тиску, під тягарем неправдивих показів свідків, часто підписуючи наперед заготовлені протоколи допитів, не маючи змоги опротестувати чи хоча б прочитати їх, люди здавались на милість влади в надії на полегшення міри покарання. На жаль, ці дії не заважали виносити невинним громадянам самі жорстокі вирoki: від заслання на 5-10 років у віддалені райони СРСР (Казахстан, Північний край, Сибір), засудження до виправно-трудовах таборів ГУЛАГУ, аж до вищої міри покарання – розстрілу<sup>11</sup>.

Заради справедливості потрібно зауважити, що траплялись поодинокі випадки, коли незначна частина громадян за браком доказів звільнялась з-під арешту, а карні справи на них закривались. Але це було швидше винятком із правил<sup>12</sup>. Траплялись випадки, коли такі люди зазнавали арешту вдруге, втретє і зрештою були репресовані. За приклад візьмемо справу Барболюка Михайла Васильовича, 1892 р. н., жителя села Погоріле, Джулинського району, Вінницької області, селянина-середняка, якого двічі (у 1920 і 1930 роках) було розкуркулено. Але це не стало на заваді органам НКВС у 1937 р. заарештувати його третій раз. За вирокком Трійки Управління НКВС по Вінницькій області від 29-30 листопада 1937 р. Барболюка М.В., батька чотирьох неповнолітніх дітей, було засуджено до 10 років таборів. Реабілітованою ця людина стала лише у 1957 р. постановою президії Вінницького обласного суду<sup>13</sup>. І такі справи непоодинокі.

Після всіх допитів підозрюваного, свідків, очних ставок, які могли тривати від кількох днів до 2-3 тижнів (залежно від кількості осіб, що проходили по слідству) виносився звинувачувальний висновок у справі, котрий надсилався (разом зі справою) на розгляд вищих інстанцій для винесення остаточного вирoku. Висновок підписували три особи: оперуповноважений, що вів слідство, начальник відділу, голова районного чи обласного управління ДПУ-НКВС<sup>14</sup>.

Далі репресивно-каральний механізм спрацьовував чітко, за задалегідь визначеною схемою. Підкреслимо, що остаточні вироки, які рідко кому вдавалось оскаржувати, виносились спеціально створеними в період масових репресій позасудовими органами. Суди не встигали розглянути всі справи, яких з'явилося без ліку в 30-х рр. XX ст. Новоствореними вершителями людських доль стали Трійки при управліннях НКВС та Особлива Нарада при Колегії ДПУ-НКВС УРСР чи СРСР. Безперечно, це було грубим порушенням прав людини, оскільки вона втрачала право на захист адвоката.

Після засідання Трійки у справах репресованих з'являлась виписка із протоколу засідання, де слухали й ухвалювали остаточний вердикт звинувачуваному: заслання, направлення в табори або ж розстріл.

Заслуховували справу, робили висновки й ухвалювали вироки Трійки, як правило, цілими списками засуджених, що складалися або ж з кількох осіб, або з десятків чоловік. Наприклад, вирок міг бути таким: «Всіх розстріляти, майно конфіскувати, справу здати в архів»<sup>15</sup>.

Весь цей ганебний процес у судових справах репресованих завершував невеликий папірець встановленої форми, а саме: датована виписка із акту постанови Трійки Управління НКВС про розстріл громадянина, який приведено в дію (число, місяць, рік і час). Більшість засуджених до вищої міри покарання розстрілювали вночі о 24.00. Для виконання вироків при НКВС були створені спеціальні відділи та підрозділи<sup>16</sup>.

Пройдуть десятиліття, перш ніж родичі репресованих у період хрущовської «відлиги» зможуть відкрито цікавитися долею арештованих, подати апеляції, скарги, заяви до органів КДБ, судових інстанцій про перегляд справ своїх близьких. Загалом протягом 1956-1959 рр. було повністю реабілітовано 250 тис. осіб засуджених у добу сталінізму українців. У подальші роки реабілітація продовжувала тривати, але протягом 1963-1986 рр. було повністю реабілітовано тільки 80 тис. осіб. Наступний етап реабілітації почався лише з другої половини 80-х років, в період перебудови, й набув масового характеру в 90-х із здобуттям Україною незалежності. Тоді ж справи репресованих стали передавати з архівів КДБ до державних архівів. Шлях до відновлення справедливості також був непростим. Після надходження скарги чи заяви до судів, прокурорів, Верховних Рад республік і Союзу, начальників управлінь КДБ останні давали розпорядження про проведення додаткового розслідування по тій чи іншій справі. Як правило, викликались потерпілі та свідки, що проходили у справі (якщо ці люди були живі), переглядалися матеріали справи. Підкреслимо, що тепер у показах свідків з'являються діаметрально протилежні свідчення тим, які вони давали в 20-30-х роках. Не боячись переслідування, люди відкривали правду: їх тоді залякували та примушували підписувати потрібні слідству свідчення і протоколи.

Після повторного розгляду справ репресованих в більшості випадків органами КДБ і правосуддя вироки визнавались недійсними, карні справи закривались, людей реабілітовували. Підтверджують це відповідні документи: висновки, постанови, рішення судів, прокурорів, начальників управлінь КДБ. У кінці кожної справи міститься також довідка або виписка відповідних правоохоронних органів, надана громадянам про реабілітацію їхніх рідних<sup>17</sup>.

За роки тоталітаризму понад 40 тис. мешканців Вінниччини зазнали репресій політичного характеру<sup>18</sup>. Досліджуючи справи репресованих, гортаючи пожовтілі сторінки, вчитуючись у рядки несправедливих вироків, переконаємось, що лихо політичних репресій не оминуло Подільський край. Тут спостерігаються свої особливості, пов'язані з тим, що наш край здавна був великим сільськогосподарським регіоном, а тому вістря репресій головним чином спрямовувалось проти селян. Їх звинувачували у зриві планів хлібозаготівель, опорі колективізації, шкідництві, саботажі. Ще однією причиною масових репресій слугувало те, що Вінницька область була прикордонною, і, отже, знаходились підстави для звинувачень у шпигунстві, диверсіях, підготовці повстань і заколотів. І наступне: Поділля було багатонаціональним краєм, поруч з українцями проживали євреї, поляки, румуни, молдовани, німці, росіяни, білоруси, чехи. Як наслідок, знаходились підстави, аби звинуватити тих, хто не подобався владі, у створенні та участі в «контрреволюційних таємних організаціях», «буржуазному націоналізмі» тощо.

Все це давало змогу комуністичному режимові чіпляти на людей таблички «ворог народу», «ворог радянської влади», звинувачувати їх у антирадянщині. Наслідком таких звинувачень ставали поламани життя самих невинно покараних та їх родин за неіснуючі злочини.

### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Державний архів Вінницької області ( далі - ДАВО). – Ф. р. 6023. – Оп. 4. – Спр. 5347, 8173, 11266, 12718, 1468, 13983 та ін..; 2. Див.: «Гірким був келих життєвий ...»: Бібліографічний покажчик. –

Вінниця, 2001. – 76 с.; 3. Реабілітовані історією: У 27-х т. Вінницька область. – Кн.1. – Вінниця, 2006. – 908 с.; 4. ДАВО. – Ф. р. 6023. – Оп.4. – Спр. 24641. – Арк. 1-23; 5. Там само. – Спр. 4252. – Арк. 1-92; 6. Там само. – Спр. 2295. – Арк. 1-109; 7. Там само; 8. Там само. – Спр. 23838. – Арк. 106; 9. Там само. – Спр. 24641. – Арк. 4; 10. Там само. – Спр. 22631. – Арк. 1-81; 11. Див.: Там само. – Спр. 23838, 24641, 13983, 10634 та ін.; 12. Там само. – Спр. 4817. – Арк. 1-21, Спр. 5818. – Арк.1-26; 13. Там само. – Спр. 6072. – Арк. 1-50; 14. Там само. – Спр. 28140; 15. Там само. – Спр. 23838. – Арк. 407-408; 16. Там само. – Арк. 411; 17. Див.: Там само. – Спр. 25040, 5159, 5856, 2553 та ін.; 18. Реабілітовані історією: Вінницька область. – Кн. 1. – С. 93.

**С.І. Дровозюк**

## **СВІДЧЕННЯ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО**

Свідчення про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні – це потужна джерельна база для всебічного дослідження геноциду українського народу. Зусиллями істориків та краєзнавців зібраний джерельний масив, який потребує систематизації та поглибленого аналізу. Особливо продуктивним є погляд на свідчення очевидців крізь призму інформаційного підходу, що передбачає розробку усіх пластів інформації, яка міститься в даному джерелі. Голодомор 1932-1933 рр. – це не тільки голодна смерть мільйонів, а й суцільне руйнування економічних і духовних основ українського села. Отже, йдеться про багатоаспектну проблему, що вимагає комплексного, системного дослідження джерел, забезпечення їх максимальної інформаційної віддачі. Ми акцентуємо увагу на тому, що кожний факт, збережений у пам'яті очевидців, дає дослідникові цінну інформацію. Дослідження цієї інформації набуває також важливого значення у контексті мікроісторії та історії повсякдення, які поглиблюють історичні знання.

Необхідно підкреслити, що історики чітко визначили місце свідчень про голодомор у багатогранному джерельному комплексі. Роберт Конквест охарактеризував спогади селян про трагедію 1932-1933 рр. як «непохитні свідчення історичної правди, що їх так довго ігнорували чи обмовляли»<sup>1</sup>. Розглядаючи джерелознавчі аспекти голодомору, Джеймс Е. Мейс підкреслив, що свідчення очевидців тих подій становлять «найголовніше, найцінніше джерело», з якого науковці зможуть отримати основу для оцінки не тільки фізичної, а й духовної шкоди, завданої українському народові<sup>2</sup>. На важливе наукове значення усних свідчень для культурно-антропологічних й етнографічних досліджень звернули увагу також ті російські дослідники, які стоять на позиціях правдивого висвітлення голоду 1932-1933 рр<sup>3</sup>. В.К. Борисенко слушно зауважила, що усні свідчення про геноцид відкривають досі невідомі сюжети й версії<sup>4</sup>. Публікуючи свідчення очевидців, В.К. Борисенко водночас поглиблює їх джерелознавчий аналіз у контексті усної історії<sup>5</sup>. Отже, сучасна історична наука орієнтує на детальне дослідження змісту і структури інформації, яка міститься у свідченнях очевидців голодомору. Зрозуміло, що для всебічної критики цього історичного джерела необхідна значна за обсягом праця, тому у пропонованих нотатках зупинимося лише на окремих аспектах проблеми.

Передусім важливо з'ясувати інформаційні ресурси усних свідчень про голодомор, окреслити ті сюжети, які можуть бути розкриті на їх основі. Зрозуміло, що тематична структура кожної розповіді залежить не тільки від того, яку інформацію зберегла пам'ять, а й від запитань, які поставив збирач свідчень. Певне уявлення про структуру інформації дають свідчення кількох очевидців про події у одному і тому ж селі. Візьмемо розповіді К.І. Дячинської, Х.О. Колісник і М.Г. Джулай із с. Городище Літинського району Вінницької області. У цих свідченнях є такі спільні мікросюжети: пограбування селян активістами; поведінка сільських активістів; способи виживання селян; мученицька смерть голодних селян; поховання померлих. Повторюваність основних елементів у цих розповідях є важливим підтвердженням правдивості свідчень<sup>6</sup>. Ці елементи в різних співвідношеннях повторюються у більшості свідчень, тому на їх основі може бути реконструйована цілісна картина голодомору.

Свідчення очевидців є важливим джерелом для з'ясування безпосередніх причин голоду. Ця тема є ключовою майже в кожній розповіді. Наприклад, жителі селища Понінка одноставно засвідчили, що у селян були відібрані усі продукти харчування, що й призвело до голодної смерті: «витрушували все з горщиків»; «... картоплю забрали, до картоплини»; «Ті «червоні мітли» замітали до останньої зернини»; «Перед голодом ходили і забирали все, навіть з печі вигортали»; «Не тільки пашню забирали, і спечене, і зварене – все забирали...»; «...змели все, з половиною змели і забрали»; «Як забирали активісти хліб, то нічого не залишали»; «...забирають начисто, навіть насіння на грядки – бурякове насіння, диньки...»<sup>7</sup>. Отже, наукова цінність цих свідчень полягає в тому, що вони розкривають безпосередню причину голодної смерті: тотальне пограбування селян, відбирання в них